

SEDAM STAVAKA O METAFORI

I.

Inflacija riječi bez čvrstih semantičkih granica zahvatila je i razmišljanja o metafori. Ta nekadašnja »kraljica tropā«, ta kadšto ljepotna mikrostruktura koja se znala zateći u središtu pozornosti mnogog interpretativnog postupka, kao da blijedi u općoj (ne)iskazivosti. Ne samo da ju je danas u tekstovima koliko književnosne toliko i neknjiževnih funkcija teško ustanoviti; i ne samo da su mogućnosti njezina prepoznavanja u recepcijskom području otežane mnoštvom neustanovljivih mentalnih procesa; nego se i sam izraz i sadržaj, definitorna kompetencija dakle, svela na stanoviti *flatus vocis*. Kao da je sve i svugdje metafora i kao da je, s druge strane, ona baš ništa te je nigdje i nema. U najočitije znakove našega vremena spada i gubitak svijesti o jasnim granicama. Gdje smo, bar u filologiji, jezikoslovlju i znanosti o književnosti imali bar približno ustanovljen sustav mišljenja, nerijetko i uporabne kodove, danas imamo raskidanu mrežu nejasnih obrisa. Gdje smo znali uspostaviti hijerarhijski, ili bar razinski, poredak činjenica te njihove suodnose, danas smo sučeljeni s jasno razvidnom zbrkom svega i svačega. Gdje smo se s primjerenom skromnošću znali klanjati pred uspjelim jezičnim likovima, danas se tašto upinjemo dokazivati kako je naša interpretativna kompetencija jedina instancija u kojoj se očituje smisao. Gdje su nam, ukratko, pojmovi bili donekle jasni, ili su bar bili »poslagani« po svome prirodnom

redu, danas smo nerijetko izloženi zbrci, kaosu i nepredvidljivim događajima riječi. A gdje su nepredvidljivi događaji, tu padaju granice među dotad obilježenim područjima duha. Ili kognicije, da me tko ne potvori sa staromodnosti. No meni je duhovnost kategorija koja nadilazi moći ljudske spoznaje.

Metafora je jezična implikacija u tekstu nad kojom su se sterali mnogi obzori; danas rijetko koji. No to nas ne bi smjelo priječiti da nanovo potražimo jasnoću njezinih pojmova. Prvi bi čin imalo biti priznanje da ju je u živim tekstovima teško detektirati. Drugi pak gorka spoznaja da se zbog površnosti, neznanja, »nedjela maloljetnih«, izgubilo ono fino razlikovanje njezinih modela, da ne govorimo o zaboravu njezina izvornog definatorija u starih. U zloćudne tumore na kognicijskoj tvari naših dana spada naime i to da će klonirani teorijski megaloman rado ismijati čak i jednog Aristotela, Cicerona ili Kvintilijana. Ili, u hrvatskim razmjerima, recimo, Luku Zimu.

II.

Rekapitulacija je čin memorije, četvrta instancija u drevnom, pa do danas mudrom, nauku retorike. Stoga ću rekapitulirati meni poznato i po meni nekoć složeno.²⁵

Metaforu kao načelo koje se nadaje za tumača jezičnih činjenica valja vidjeti u trostrukom (prostornom!) suodnosu. Ona je i sama nekakav *topos metaphoretos*, prenosivo mjesto. Jer, metafora (doslovce: prenošenje tamo) jest, veli stari Ari, epifora (donošenje amo) »drugog i drugačijeg« imena. Taj dakle *topos metaphoretos* može se »smjestiti«

---

²⁵ V. *Teorija metafore*, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1978., ²1983.

ponad teksta, kao nekakav njegov opći obzor; može se zateći u supoložaju što ga izriče jedna od ponajvažnijih riječi u jeziku, veznik *i*, kao tekstu ravnopravan entitet, kao prazno mjesto njegova kontrastiranja; *i* može se zateći kao implikacija *u* tekstu, kao njegova funkcija. Metaforizacija je uopće funkcija promjenljivosti i promjena u jeziku. Jezik se naime u povijesti mijenja prema mnogim mehanizmima, na izraznoj ili sadržajnoj razini – u obliku izraza ili u supstanciji izraza, pa i tvari izraza; u obliku sadržaja ili u supstanciji sadržaja, pa i tvari sadržaja. Jedan od mehanizama jest i metaforiziranje: motivirano ili nemotivirano fluktuiranje imena temeljem neke naglo uočene pa kasnije sve više potvrđivane sličnosti ili analogije, dok se zgoda ne dovrši u leksikaliziranim značenjima. Početak se tog procesa, glede pismenih kultura, obično zbude u kakvu individualnom, mahom pjesničkom tekstu. Zato metaforu i ne valja držati prvenstveno jezičnom promjenom, nego jezičnom preinakom. Do nje dolazi u jednokratnu aktu, u trenutnu »bljesku evidencije«. Dolazi u dotad nepredvidljivu i dotad nepoznatu uočenju sličnosti među denotatima zbiljske zgrade i jezičnog elementa koji stoji u mentalnoj pohrani, u pričuvi, u zalihi. Na djelu je dakle bitna razlika između (regularne, anonimne, kulturom i civilizacijom uvjetovane) promjene značenja i (iregularne, pošiljateljske, autorske, nejasno motivirane) semantičke preinake. To se zbiva iz šest razvidnih uzroka: 1. nepostojanje imena za novonastao objekt, posebice u području tehničkih i znanstvenih inovacija, 2. antropomorfnu poimanje zbilje, 3. afektivno (emotivno) bojenje doživljaja svijeta, 4. sinestetičko poimanje zbilje, 5. tabuiranje sila koje bi ljudskom biću mogle biti pogibeljne, 6. nemogućnost da se do kraja izdrži u racionalnu diskursu.

Glede same semantičke strukture aktualizirana metaforičkog izraza, u njemu je moguće ustanoviti četiri bitno

različita ali uzajamno naslonjena modela. Prva su dva bitno *in absentia*: 1.) putem zamjene leksema (izvorno Aristotelov model), 2.) putem sličnosti u denotatima (izvorno Kvintilijanov model). Druga su dva bitno *in praesentia*: 3.) putem kontekstualnog stapanja značenja (izvorno Richardsov pa Blackov model), 4.) putem daljnjeg širenja konteksta (sintaktičko širenje u alegoriju, s mogućnošću opće protežnosti u beskrajnoj semiozi). Važno je međutim istaknuti da metafora tada više nije neko »to«, ona nije predmet, pa ni »estetski« predmet; ona je »tu«, zbiva se, dakle je proces u kojemu dolazi do semantičke pretvorbe. Pučki, ne ćemo reći »to je metafora«, nego »tu je metaforički zaplet«.

Općenito valjana, sve ako i ne posebno specificirana odredba metafore bila bi: da je ona semantička preinaka (promjena) osnovnih značenjskih jedinica, a uvjetuje je odnosno indicira kontekst od njih bitno različit.²⁶ Idealan bi pak interpretativni postupak glede kakve uočene metafore bio onaj, koji bi je proveo kroz sva četiri analitička polja. »Ta« bi metafora (odnosno »tu« bi se zbio njezin proces) bila (zbio bi se) kao zamijenjen leksem, kao nenadano uočena sličnost među viđenom i pomišljenom stvari, kao riječ čudno supostavljena s kakvom drugom, i kao središte misli koje »ište« analogan (alegoričan) postupak diljem šire diskursne jedinice, od rečenice do rečeničnog jedinstva manje ili veće protežnosti; primjerice dokraja alegorična djela.

Ne operativna valjanost dotičnih modela vrlo je dvojbena. Odnosno, potreban je velik oprez i metodička postupnost da bi se metafora *in actu* podvrgla kojem od ustanovljenih modela – načela. Baš kao što je život nejasan i nesvodljiv, baš kao što je jezik nejasan i nesvodljiv,

---

²⁶ Usp. *ibid.*, str. 85.

baš kao što su misaoni čini nejasni i nesvodljivi, tako se i njihove mikrostrukture, semantički pomaci na temelju sličnosti u denotatima, ne mogu podvrgnuti jedinstveno i jednooblično vladajućim modelima. »Činjenice i njihovi modeli, strukture i njihovi sustavi, žive vazda u 'neprijateljskoj međuzavisnosti'.«²⁷

III.

Dotle smo dakle došli. Mnoštvo je umnih knjiga i manjih a smjerodajnih rasprava bilo napisano, posebice šezdesetih i sedamdesetih godina. Posve prirodno, u jeku najumnijih strukturalističkih istraživanja. O umnim autorima koji su najviše unaprijedili spoznaje daje mnoštvo bibliografskih podataka Winfried Nöth.²⁸ Na hrvatski je svojedobno prevedena znamenita (anti)retorička studija Paula Ricoëra *La métaphore vive*.²⁹ A i neke kraće, ali vrlo poticajne. I nije tako da bi »tržište bilo zasićeno«, kako nas uče sajmištari i neznalice. Nego je tako da se u »poststrukturalizmu« i »postmoderni« zbio obrat kojemu je danas teško dogledati posljedice, i kojemu će tek budući naraštaji znati podariti smisao. U znanstvena obogaćenja zadnjih desetljeća spada i nanovo probuđena svijest o povijesnosti svih naših spoznaja.

---

²⁷ Ibid., str. 175.

²⁸ V. »Republika«, br. 2, Zagreb 2004., str. 63-73.

²⁹ *Živa metafora*, prev. N. Vajs, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1981.

IV.

Konstatirati nam je: metafora je kriterij kojim danas mjerimo metaforizaciju znanstvenog sloga (slogova) i de-metaforizaciju slogova pjesničkih. Znanstvenici se trse biti pjesnicima, pjesnici znanstvenicima. Dovoljno sam staromodan da velim: na obostranu štetu. Jer je znanost znanost, a pjesništvo pjesništvo. Žive od svoje tautološke (bitne) naravi. Pa pjesnici vole opisivati dokumentiranu, znanstveno provjerljivu zbilju (bilo to reportažno snimljenu, bilo slijedeći čarobni medij filmske kamere, bilo pak prijepisom historijskih dokumenata), a znanstvenici pak snatre o prostorno i vremenski udaljenim odnosno mitološki strukturiranim svjetovima, koje (vidi naš 6. uzrok nastanku metafora!) ne mogu racionalno pojmiti ni objasniti. Čini se da je to »duhovna situacija« našega »doba«.³⁰

V.

Epohalan je zaokret svakako prijelaz semiotičkog mišljenja s dijadnog na trijadni model. Europsko je mišljenje, od Kratila preko sv. Augustina, preko srednjovjekovnih skolastika, preko engleskih empirista, sve do de Saussurea, Hjelmsleva i Greimasa, bilo, *i još uvijek jest*, uklopljeno u shemu razmišljanja o znaku i znakovnosti kao *aliquid pro aliquo*.³¹ Američko je pak mišljenje, s rodonačelnikom Charlesom Sandersom Peirceom, pa s bihevioristom Charlesom Morrisom, sve do novevolucionista – koji će semiotici, osim ljudske kulture i civilizacije, za

---

³⁰ Usp. Karl Jaspers.

³¹ Izraz je skovao sv. Augustin.

prostor analize ponuditi i proksemiku, zoosemiozu i biosemiozu – to je dakle mišljenje iznijelo i potvrdilo *trijadni model znaka*. Za bitnu razliku prema sklopu *označitelj – označenik* (de Saussure, Hjelmslev), Peirce je u genijalnim naznakama s konca 19. stoljeća ponudio trijadu *reprezentamen – objekt – interpretant*, »izbavivši« tako razmišljanje o naravi ljudske i svake druge znakovnosti iz uza jasne i ljepotne racionalističko-strukturalističke kutije. Znak, rascijepljen pa spajan, spajan pa rascijepljen, posjeduje i svoju treću, interpretativnu relaciju, a interpretant je duhovna instancija koja, sadržana u znaku, znak istodobno i obgrljuje kao obuhvatan smisao svijeta. Ili, bolje rečeno, *neki od* njegovih obuhvatnih smislova. Semantičkoj je tu protegi, odnosu prema objektu, Charles Morris pak ponudio mogućnost ikoničkog, indeksnog i simboličkog odnošenja, čime je i teoriji metafore zajamčena mogućnost daljnje profiliranja.

VI.

Čini se da će se tim putom kretati i daljnja istraživanja o metafori. Glede dosad ustanovljenih modela, intenzivnije će se dosadašnjim spoznajama jezikoslovne semantike proučavati Blackov *interakcijski model*, posebice pak model širenja jezičnog konteksta na interpretirane ontičke i ontološke sadržaje. O tome je, kao plodan začetnik, pedesetih godina prošlog stoljeća pisao Hans Blumenberg.³² Svakako, nova će se metaforologija morati pozabaviti semiotikom vizualnih, elektroničkih i digitalnih posrednika

---

³² Npr. *Licht als Metapher der Wahrheit*, pa *Paradigmen zu einer Metaphorologie*, posebice njegove filozofske studije.

(medija) u spoznavanju, jer i oni sa svoje strane bitno utječu na izraznu, sadržajnu i interpretativnu stranu jezičnih znakova, dakako i metafore.

VII.

Dotle ćemo i nadalje, kao jeftine mentalne redukcije s jedne strane i čudne zagonetke s druge, sluhom i okom prihvaćati izraze kao što su »ljevica i desnica«, pa »proračunski kolač«, dapače »turistički kolač«, ili, s one druge, rečenicu: »...upravo je taj pomak iz središta renesansne misli u sferu duhovnih zdvajanja sublimirao posebnost koja emanira iz njegovih slika.« Rado bih oboje razumio.